

BIBLIOTECA DE CATALUNYA

ADQUISICIONS SINGULARS

Una novel·la renaixentista difosa en plecs solts.

Les estil·lades y amoroses lletres trameses per Berthomeu Sirlot a la sua senyora y per ella a ell.

La Biblioteca de Catalunya ha tingut de sempre una debilitat pels plecs solts en qualsevol de les manifestacions amb què s'hagin ofert al públic des de la seva aparició en el context tipogràfic fins al llarg període de la seva formulació. Només cal pensar en les grans col·leccions històriques que hi han pervingut i en les adquisicions que, de mica en mica, han anat emplenant llacunes dins del maremàgnum que assoleix la seva complexitat. Dit així, sembla superficial. No només és la forma el que ha desvetllat la seva cerca, sinó també el contingut que aquests impresos, genèrics, humils i sovint matussers, han arribat a aportar com a pont entre la tradició oral i la impremta, com a gènesi de la premsa i com a vehicle de comunicació dotat de recursos inabastables: poden esdevenir intermediaris entre textos creatius de diverses finalitats i els oïdors/lectors, entre grups de pressió i el públic, i establir alhora nexes entre nuclis intel·lectuals. Els textos difosos podien manifestar-se de manera dual: en textos en prosa, no literaris, i en textos en vers, en què romanços i cançons assumien una voluntat literària, que, temps a venir, pels recursos mnemotècnics que oferien, serien emprats també en adaptacions orientades a la propaganda política. Es podria admetre que la lectura de certs plecs literaris s'entengués, tant en un cas com en l'altre, com una font d'evasió (la qual cosa no exclouria que poguessin incentivar la sensibilitat). Aquests textos poètics es mourien en un terreny vacil·lant, no ja en relació als gèneres conreats, o, fins i tot, en relació a la preparació intel·lectual dels autors, sinó també en la seva mateixa immersió en la cultura que els originava, una cultura amb un alt component d'oralitat.

El fet que aquests impresos es distribuïssin, per regla general, en l'entorn on es publicaven -i on tenien més possibilitat de sobreviure, si sobrevivien- explica que els conservats dins la nostra àrea geogràfica duguin majoritàriament Barcelona com a lloc d'impressió o, si no s'hi explicita en les indicacions tipogràfiques, puguin ser atribuïts, tanmateix, a imprentes d'aquesta ciutat. En alguns casos, d'acord amb l'èxit assolit pel

text o l'afany de difusió podien imprimir-se en altres contrades o bé podien ser reimpressió o adaptació d'edicions prèvies impreses en altres llocs. En el procés de transmissió, s'hi succeïen variants, mediatitzades també per l'obrador tipogràfic, el qual, a més de treballar amb una determinada pràctica ortogràfica, establia, en realitat, codis de percepció. La contraposició apuntada prosa/vers com a determinant de la consideració informació/literatura perd cohesió en alguns contextos des d'antic. Recordem, a tall d'exemple, les novel·letes incunables editades en aquest format: a Barcelona, cap el 1497, Diego de Gumiel publicà *Paris e Viana*, obra impresa també en edicions incunables d'altres obradors i diferent localitat.

Per les raons adduïdes, trobar un plec solt, imprès a Barcelona -encara que no s'hi digui explícitament-, venut per Francesc Dauder al carrer de la Llibreteria i desconegut ara a les prestatgeries de les biblioteques públiques catalanes, va, d'entrada, despertar un interès que només podia eixamplar el text que s'hi reproduïa, *Les estil·lades y amoroses lletres trameses per Berthomeu Sirlot a la sua senyora y per ella a ell*¹. N'incrementava l'interès el fet que la literatura d'evasió en prosa fos absent de la bibliografia dels plecs en aquest espai temporal, i també el desig de salvaguardar impresos d'aquesta tipologia, que han estat sovint subjectes a pèrdues, a omissions i a prohibicions, per causa de la fragilitat del suport, de la poca estima en què eren tinguts i de la incúria.

Val a dir que *Les estil·lades* han estat objecte d'estudis cada vegada més fluents d'ençà de l'any 1982, tant pel que fa a les edicions, com pel que fa a la llengua en què són escrites com pel que fa a la seva inclusió en la literatura del Renaixement en la vessant dels debats epistolars de ficció i especialment en l'anomenada feminista². La protagonista de *Les estil·lades* irromp en el text amb veu i interessos propis.

Es tracta d'un plec solt de 4 fulls, de format deutor dels 4º, amb signatures A⁴, pertanyent a l'anomenada literatura de canya i cordill i, per tant, de voluntat popularitzant i utilitària afavorida pel caràcter del text i pel cost limitat. La primera ratlla del títol és escrita en lletra gòtica. La resta de l'imprès és escrit en lletra rodona.

¹ [s.l.]: Venense a la Librería en casa de Francesch Dauder. Cf. Aguiló, núm. 2329, que en reproduïx la portada, encara que descriu l'edició d'Álvaro Franco, de València, 1598.

² Vinyoles, p. 51.

A¹r.

Imprès a Barcelona, per bé que d'origen clarament valencià, Romeu³ datà el plec vers el 1575, tot pressuposant-ne una edició anterior publicada a València.

Rubió⁴ als *Documentos* perfilà el probable origen convers dels Dauder. Madurell incidirà més en la seva individualitat: Francesc Rafael Dauder, conegut també com a Francesc Dauder⁵, tingué Claudi Bornat com a mestre examinador en les proves de suficiència per obtenir el títol de mestre llibreter el 23 de setembre de 1570⁶.

L'edició no figurava en els catàlegs de la Biblioteca de Catalunya, ni se n'havia localitzat cap exemplar en biblioteques públiques catalanes. Seria, sembla, l'únic exemplar conegut de l'edició, el mal estat de conservació del qual demanava un procés de restauració integral. La Biblioteca de Catalunya no conservava tampoc cap altra edició amb el text que s'hi difon com no fos dins la bibliografia recent.

³ A "Quatre epístoles...", p. 581. Prengué en consideració per fer-ho les dates d'activitat del llibreter, Francesc Dauder, que vinculà a l'impressor Claudi Bornat.

⁴ Madurell-Rubió, p. 36*.

⁵ Madurell, p. 19-20 i ss. Madurell fa una doble entrada per Francesc i per Francesc Rafael.

⁶ *Ibidem*, p. 185-186.

I no és perquè no existeixin. La bibliografia existent sobre el tema, bàsica i recurrent a l'hora de redactar aquestes línies alhora que oberta a noves ressenyes i interpretacions, mostra com Antoni Orts⁷, l'any 1995, ja n'havia localitzades unes quantes, com ho faria també, més tard, Eulàlia Duran⁸. Unes foren publicades per la impremta de Barcelona, una d'elles, la que ens ocupa, potser la més antiga, provinent de la biblioteca d'Agustí Duran i Sanpere⁹, datada per Romeu, com s'ha avançat, cap al 1575; una altra del 1610, que se suposa que fou estampada per Pere Patrici Mey¹⁰; una altra datada el 1630, impresa per Sebastià de Cormellas, conservada a la biblioteca de l'escriptor vigatà Francesc Rierola Masferrer (1859-1908), que havia estat de l'heraldista del segle XVII Jaume Ramon Vila¹¹; i una quarta, més tardana datada el 1677¹². Unes altres eixiren de les premses de València, amb data, respectivament, del 1598¹³; de prop del 1600¹⁴,

⁷ p. 59, nota 1.

⁸ Duran a *Estudis*, p. 690-695 -d'ara endavant citarem Duran amb aquesta obra-, en facilita, a més, les referències bibliogràfiques, exclosa la de l'edició de 1677. Sintetitzant, tracta de les edicions de: Barcelona, vers 1575; València, 1598; València, vers 1600; València, 1610; Barcelona, 1630, i València, 1646.

⁹ *Ibidem*, p. 680 i 690-691.

¹⁰ *Ibidem*, p. 692-693. És una edició en lletra rodona amb un floronet al darrer full usat en algunes obres per Pere Patrici Mey (Ribelles, II, p. 505, núm. 917; cf. Salvá, II, p. 159, núm. 1882; cf. Palau, núm. 231.498).

¹¹ *Ibidem*, p. 681-682 i 693.

¹² Barcelona: Antoni Lacavalleria, 1677 (Orts, p. 61, que remet a Pascual, p. 632-633, i Càtedra. *Sobre literatura*, I, p. 253-254, i, com s'ha avançat, *Literatura e impremta*, p. 618 i 632-633).

¹³ Aquesta edició fou impresa a València, "en casa de Alvaro Franco, en la Pelleria Vieja, año 1598", en lletra gòtica excepte la portada en què és rodona i amb una vinyeta que representa un arbre amb dues figures, descrita per Salvá, II, p. 159, núm. 1882, per Ribelles, II, que l'entra com a obra anònima a les p. 33-34, núm. 357, tot remetent a Aguiló, p. 597, núm. 2329, per a la reproducció de la portada. Ribelles, II, l'entra també sota el nom de Ponti (Mosén Dionisio) a la p. 505, núm. 916; Aguiló, p. 597, núm. 2329, la descriu però reproduïx, com s'ha dit, la portada de l'edició de Dauder. Salvá, que l'entra per *Lletres*, el considera un opuscle raríssim i assenyala que havia dubtat en quina secció del catàleg ressenyar l'obra. Finalment, "me ha parecido que no estaría mal ponerla entre los libros de entretenimiento ó pasatiempo". El gravat hi és descrit com "un hombre y una mujer y entre ambos un arbolito". V.t.: Palau, núm. 144.963 i núm. 231.498. Romeu, "Quatre epístoles...", l'estudià i transcrivé a partir d'un exemplar força malmès de la British Library. Descriu el gravat com "un caminant, un arbre i una dama" (p. 581, i Duran, *Estudis*, p. 691-692). Més tard, Romeu publicà de nou el text a *Lectura de textos medievals i renaixentistes*, p. 205-230, amb algun canvi i unes notes addicionals a l'estudi introductori.

¹⁴ La impresa per Francesc [Francès] Carbue, que es venia a la "Llonja Nova", datada per Rodríguez Moñino vers el 1600 -p. 20-21, 75-, i portada de la qual reproduïx Moll, p. 42. Palau la datava amb interrogant vers el 1595 al núm. 231.497. És l'edició estudiada per Orts en el seu doctorat i articles relacionats (Orts, p. 59, i Duran, *Estudis*, p. 581 i 692).

inclosa en un volum factici adquirit per la Staatsbibliothek de Munic, i del 1646¹⁵. Cadascuna d'elles mostra unes peculiaritats tipogràfiques diferents paleses en el disseny de portada i en els gravats xilogràfics que els servien d'il·lustració per no parlar de les variants textuais.

Es pot dir, doncs, que fou un text d'èxit, que probablement derivava d'un text valencià prou conegut, cosa que pressuposaria una edició anterior a les localitzades fins ara. En algunes d'elles, les més tardanes, figura com a autor mossèn Dionís Pont, "mallorquí", cognom reproduït també com a Pontí, nom que hipotèticament podria remetre a l'escriptor mallorquí del segle XVI, a una atribució o a un homònim. Amb tot, hi ha qui s'ha plantejat si hi havia mallorquinismes en el text¹⁶.

L'edició que ens ocupa mostra a la portada quatre gravats xilogràfics. Els dos primers, de costat, reproduïxen un poble medieval, o potser una ciutat emmurallada. Sota, s'hi veuen els dos següents: l'un representa una festa cortesana a l'aire lliure, al voltant d'un arbre que sosté dues figures, mentre l'altre mostra una estança, amb tocador, amb un personatge femení que es mira al mirall tot pentinant-se i un altre que l'assisteix. La indicació del lloc de venda figura a peu de plana. El text s'inicia amb una caplletra ornada. Al full final, un altre gravat xilogràfic que ocupa mitja pàgina representa una ciutat, possiblement en procés de fortificació, i en primer terme una dama que dona ordres a uns manobres.

El títol del text és prou descriptiu: va de cartes. Però les cartes de *Les estil·lades* s'allunyen força de les epístoles renaixentistes, que demanaven una nova manera d'expressar-se, ampul·losa i llatinitzant. En *Les estil·lades*, l'epístola -privada i d'amor, vincle, per tant, de comunicació amb vincle emocional- és només el motlle formal amb què vehicular una història d'amor paròdica, desenfadada, entre dos personatges, pagesos tots dos de l'Horta de València, Bertomeu Sirlot i Bertomeua, nom feminitzat del pretendent, que esdevé Tomeua com a hipocorístic afectuós. Es podria parlar potser d'antimodel. El text, dotat d'un gran artífici lingüístic, popularitzant -no pròpiament popular-, parodia l'estil classicitzant de les epístoles renaixentistes i els costums cortesos excessivament rituals, la qual cosa permet que se l'erigeixi com a contrapunt per qüestionar-se el concepte de literatura i les divergències dels diversos models

¹⁵ Edició impresa a "València per los hereus de Chrysóstomo Garriz [Carriz] per Bernat Nogués junt al molí de la Rouella" (Ribelles, II, p. 505, núm. 918, Palau, núm. 231.499, i Duran, *Estudis*, p. 693-694). En té exemplar la Biblioteca Valenciana.

¹⁶ *Ibidem*, p. 689; Romeu, *Lectura*, p. 230, i Orts, p. 76, 82 i 83.

culturals, i com a mirada per encarar com interpretaven els intel·lectuals del Renaixement la ficció i l'humor.

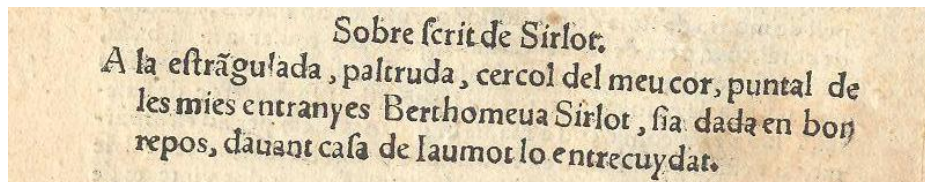
La narració s'estructura en quatre cartes alternatives, en què cada narrador mostra la seva subjectivitat. L'escriptura se cenyeix a tota una tècnica de transmissió textual. Si bé cadascuna de les cartes es pot llegir de manera independent, només la lectura ordenada i global convertirà un amor incipient abocat al fracàs en un diàleg amb sentit.

Les tres primeres quatre cartes comencen amb una endreça que inclou els intercanvis afectius i la indicació del lloc on la carta serà lliurada i que introdueix les paraules dels dos protagonistes. Potser en contraposició a l'ideal de bellesa, ell és un batedor de cereals rabassut i ella una garbelladora de blat de moro grassoneta irònicament anomenada "escardalenca". Abans del final de cadascuna de les cartes, s'indica el lloc i l'hora en què ha estat escrita i, a més, un comiat que dóna per acabada la intervenció del personatge. Ell les escriu al carrer o al corral; les d'ella desvetllen que es val de l'escolà de Godella per a aquest menester.

A¹v.-A²r.

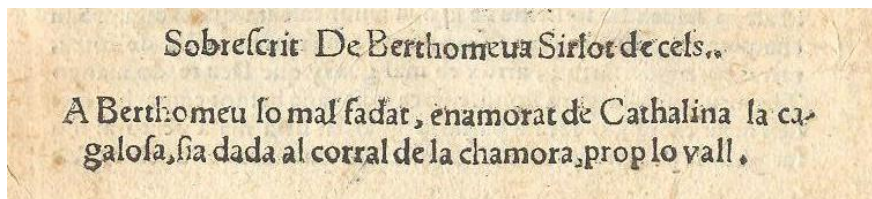
Sintetitzant al límit, diríem que, amarades d'un futur que es preveu immediat, se centren en un discurs amorós insinuant en aspectes pragmàtics com podrien ser les parenteles o els béns materials.

Sobrescrit de Sirlot.
A la estraguada, paltruda, cercol del meu cor, puntal de
les mies entranyes Berthomeua Sirlot, sia dada en bon
repos, dauant casa de laumot lo entrecuydat.

A²v.: fragment

El contingut de la quarta carta és antitètic. Arriba el desenllaç de la història: Bertomeua descobreix la infidelitat del seu home amb Catalina, d'on neix un reguiter d'impropis destinats a tots dos.

Sobrescrit De Berthomeua Sirlot de cels..
A Berthomeu lo mal fadat, enamorat de Cathalina la ca-
galofa, sia dada al corral de la chamora, prop lo vall,

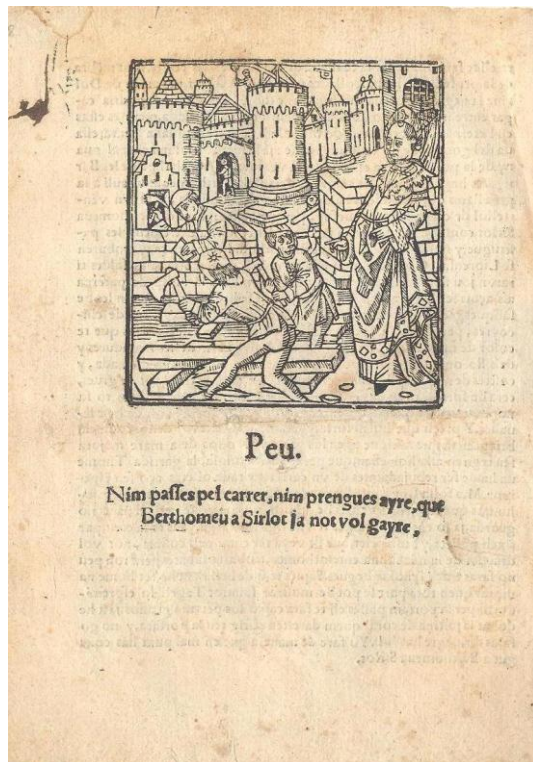
A³r.: fragment

Si a l'adreça Bertomeua introdueix el sentiment de gelosia, al llarg del text no s'està de dir que té un nou enamorat. El final recull una amenaça -*Yo faré de manera que en mal punt has conegut a Berthomeua Sirlot-*, que reblarà el refrany de l'últim full:

*Ni-m passes pel carrer, ni-m prengues ayre, que /Berthomeua Sirlot ja no-t vol
gayre.*

En aquest refrany l'autor adopta formes de dir preexistents pertanyents a estructures de la tradició oral. Romeu identificà aquest refrany com l'adaptació del refrany de viaderes anteriors¹⁷.

¹⁷ *Estudis de lírica*, p. 108-109; Frenk, p. 328-329, en cita fonts. També s'hi ha volgut trobar altres paral·lelismes en el Ms. 281 -*Entreteniments de conversacions* [en català i castellà]- de l'Arxiu i

A⁴v.

Les estil·lades vénen a ser, doncs, un exemple de narrativa de caràcter amorós paròdic. El plec ve a ser, en certa manera, subversiu, desenfrenat. Desborda de passió -tot i tenir com a referent la idealització de l'amor-, i de creativitat lingüística¹⁸, estudiada i precisa i d'intenció controlada, en què tot s'hi val: mots considerats ordinaris, metàfores, jocs de paraules, equívocs, parèmies... de rerefons camperol especialment en el lèxic, de voluntat humorística. L'exaltació vital es nodreix, si es pot dir així, d'un estil lingüístic de lèxic desmesuradament ric, grotesc, caricaturesc, que respecta, però, la correcció gramatical. En aquest sentit, l'autor manifesta un domini de la llengua dels camperols que no solen recollir diccionaris històrics, amb ús de mots de les contrades de la zona, amb ús de nombroses parèmies i amb la creació o ús de mots que només força més tard han estat documentats. L'autor juga amb el llenguatge, el crea i recrea i l'aboca en un text. Arribats en aquesta conclusió, caldria preguntar-se, com fa Orts¹⁹, si no seria voluntat de l'autor preservar i conservar tots aquests registres lingüístics. També en

Biblioteca Episcopal de Vic (*Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, IV, p. 385-386, capítol a cura d'Eulàlia Miralles, Joan Requesens i Maria Toldrà).

¹⁸ Toni Orts en el seu estudi sobre la llengua de *Les estil·lades* fa veure la riquesa lèxica i la genuïnitat dels recursos expressius d'aquesta singular novel·leta cincentista, que, segons Rossich, permetria qüestionar-se el concepte de decadència (p. 10).

¹⁹ Orts, p. 62.

aquest punt es podria parlar d'antimodel si el conferim amb textos amb un punt de pretensió normativa.

Ateses les circumstàncies que concorren en el plec, la tipologia i raresa de l'edició, la vinculació del text amb diverses àrees lingüístiques, el caràcter compilador del lèxic i l'efecte antimodel de les cartes, la Biblioteca de Catalunya va considerar idònia la seva adquisició²⁰.

Joana Escobedo
Directora de la Unitat Bibliogràfica

Barcelona, abril de 2011

²⁰ L'exemplar adquirit té a la Biblioteca de Catalunya la signatura 16-III-5/27.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- Aguiló i Fuster, Marià. *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860 (Madrid 1923)*. Barcelona-Sueca: Curial, 1973. (Documents de cultura-facsímils; núm. 8).

- Cátedra, Pedro M. [amb el pseud. de Jaime Pascual]. “Literatura e imprenta en la Barcelona del siglo XVII. (El caso de Antonio Lacavallería)”. *El Crotalón. Anuario de Filología Española*, 2 (1985), p. 607-639.

- Cátedra, Pedro M. “Sobre literatura popular del segle XVII. (Impresos d’Antoni Lacavalleria)”. *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*. Montserrat: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1986. (Biblioteca Abad Oliva; 44, 45). Vol. 1, p. 241-257.

- Duran, Eulàlia. *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*. València: Eliseu Climent: Edicions 3 i 4, 2004. (Sèrie “La unitat”; núm. 185).

- Duran, Eulàlia. “Unes cartes amoroses del segle XVI en català”, *L’Espill*, 15 (1982), p. 25-51. Aquest text fou reeditat posteriorment, amb ampliacions, a *Renaixement a la carta* i a *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*.

- Fluvià i Figueres, Pep. *Una petita novel·la en prosa en l’àmbit del Renaixement català: Paràmetres teoricoliteraris renaixentistes que expliquen la paròdia de l’estil culte de Les estil·lades y amoroses lletres trameses per Berthomeu Sirlot a la sua senyora, y per ella a ell*. Treball de final de carrera de la llicenciatura de Filologia catalana a la UOC. Primer semestre 2008-2009.
http://openaccess.uoc.edu/webapps/o2/handle/1_0609/1961 [en consulta del 18 d’abril de 2011].

- Frenk Alatorre, Margit. *Corpus de la antigua lírica popular hispánica (siglos XV a XVII)* con la colaboración técnica de John Albert Bickford y Kathryn Kruger-Hickma. Madrid: Castalia, cop. 1987. (Nueva biblioteca de erudición y crítica; 1).

- Hernández i Dobon, Francesc Jesús. *Estant de repós, vetlava ma pensa*. Un assaig sobre *La Brama* de Jaume Gassull.
http://www.uv.es/~fjhernan/Textos/soc_llengua/gassull.pdf [en consulta del 18 d'abril de 2011].

- *Les lletres hispàniques als segles XVI, XVII i XVIII*. Tomás Martínez Romero (ed.). Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, DL 2005.

- Madurell i Marimon, Josep M. *Claudi Bornat*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana, 1973.

- Madurell Marimon, José M^a. - Jorge Rubió y Balaguer. *Documentos para la historia de la imprenta i librería en Barcelona (1474-1553)*. Barcelona: Gremio de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores, 1955.

- Moll Benejam, Antoni Lluís. "La prosa literària catalana a l'edat moderna". *Cultura i vida*, (2004), gener, p. 41-44.

- Orts, Toni. "La llengua de *Les estil·lades y amoroses lletres*. Contribució lingüística a la problemàtica sobre la seva autoria". *Estudi general*, (1994), núm. 14, p. 59-86.

- Palau i Dulcet, Antoni. *Manual del librero hispano-americano: bibliografía general española e hispano-americana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos con el valor comercial de los impresos descritos*. 2a ed. corr. y aum. por el autor. Barcelona: Libr. Anticuaria de A. Palau, 1948-1977. 28 vol.

- Pascual, Jaime. V.: Cátedra, Pedro M.

- *Renaixement a la carta*, a cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens. Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana; Vic: Eumo, 1996. (Escolis; 4).

- *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, Volum IV. Direcció: Eulàlia Duran. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008. (Memòries de la Secció històrico-arqueològica; LXXXI).

- Ribelles Comín, José. *Bibliografía de la lengua valenciana*. Madrid: Imp. de la Rev. de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1920-1984. 5 vol.

- Rodríguez-Moñino, Antonio. *Las series valencianas del romancero nuevo y los cancionerillos de Munich (1589-1602)*. *Noticias bibliográficas*. Valencia: Instituto de Literatura y Estudios Filológicos. Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación Provincial, 1963.

- Romeu i Figueras, Josep. *Estudis de lírica popular i lírica tradicional antigues*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993. (Biblioteca Serra d'Or; 125).

- Romeu i Figueras, Josep. *Lectura de textos medievals i renaixentistes*. València: Institut Universitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. (Biblioteca Sanchis Guarner; 29).

- Romeu i Figueras, Josep. "Quatre epístoles procedents d'un plec solt valencià en prosa del segle XVI". Separata de: *Homenaje a José Manuel Blecua ofrecido por sus discípulos, colegas y amigos*. Madrid: Editorial Gredos, cop.1983, p. 577-593. Reeditat amb algun canvi i una nota addicional a l'obra anterior.

- Rossich, Albert. Presentació a "Literatura i llengua catalanes a l'edat moderna". *Estudi general*, (1994), núm. 14, p. 9-11.

- Salvá y Mallén, Pedro. *Catálogo de la biblioteca de Salvá*. [Recurs electrònic]. [València]: Faxímil: Biblioteca Valenciana, DL 2001. 2 discs òptics (CD-ROM).

- Solervicens, Josep. “La literatura catalana del Renaixement: un estat de la qüestió”, a *Les lletres hispàniques als segles XVI, XVII i XVIII*. Tomás Martínez Romero (ed.) Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, DL 2005, p. 29-58.

- Vinyoles Vidal, Teresa. “Cartas de mujeres en el paso de la Edad Media al Renacimiento”, a Zavala, Iris M. (coord. gral.). *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua catalana, gallega y vasca)*. Rubí (Barcelona): *Anthropos*, VI (2000), p. 51-61.